

ЧОВЕКЪТ НА ДЪЛГА

Черти от учителската, обществената и книжовната дейност
на Владимир Дякович (1864—1929 г.)

НИКОЛАЙ ЖЕЧЕВ

През 1994 г. се навършват 130 г. от рождението и 65 г. от смъртта на Владимир Иванов Дяков (Дякович) — заслужил просветен деец, ревностен книжовник-публицист и деец общественик. Роден и израстнал в Болград — средището на българските преселници в Бесарабия — той се изявява не само като един от най-видните ръководители на Съюза на бесарабските българи, но и като автор на две от най-ценните и популярни книги, както и на много други публикации, посветени на миналото, съвременното състояние и проблеми на бесарабските българи и на защитата на тяхната кауза.

* * *

Владимир Дякович е роден на 15 август 1864 г. в Болград и е трети по ред син в многолюдното и родолюбиво семейство на Иван и Евдокия (Донка) Ив. Дякови, които имали осем деца, някои от които починали твърде рано. Малкият Владимир расъл в здравата, патриархална и родолюбива атмосфера на това типично възрожденско семейство, което възпитало у децата си високите добродетели и нравствените ценности на своето време.

Неговият баща, Иван Стефанов Дяков, наречен след преселването си в Русия Дякович, бил роден през 1835 г. в Шумен и произхождал от еснафско семейство¹. Тежката робска участ го сполетява отрано — родителите му били убити от турци и по-късно, като младеж, заподозрян за участие в таен кръжец, който отмъщавал на поробителите, Ив. Дяков бил принуден да напусне родния си град и да замине за Цариград. Оттам, при започването на т. нар. Кримска война (1853—1856 г.), той се озовава в Бесарабия, където се включва в българския доброволчески отряд под командването на Павел Грамадов. По време на войната Ив. Дяков участва в обсадата на Силистренската крепост и е натоварен

с разузнавателни задачи в разположението на турските войски в родния си град, които изпълнява успешно, заради което е награден от руското командване. Завърнал се в Болград след войната, Ив. Дяков се оженва за Евдокия, дъщеря на видния болградски българин Александър Узунов, един от първенците на местната българска общност и дългогодишен кмет на града.

Майката на Вл. Дякович била будна и родолюбива българка. Тя дарила и възпитала у децата си много качества и била тяхна опора в живота им. С искрена любов и признателност, в заника на живота си, нейният син Владимир ще обрисова с най-топли чувства и най-привлекателни черти образа на своята майка. Семейство Дякович вземало активно участие в обществените прояви на сънародниците си. Баштата бил съратник на изтъкнати дейци и ръководители на българското националноосвободително движение и вземал дейно участие в организираните от него освободителни акции. "Нашата къща — спомня си помалкият брат Борис — бе станала нещо като квартира на революционери: Левски и Каравелов не веднъж са ношували у нас"². А сам Вл. Дякович предава разказа на майка си, за песните, които е пял у тях В. Левски — "Дякончето"³. Прочее закваската, получена в родолюбивото семейство на Евдокия и Ив. Дякови, допринесла техните деца да израстнат и се изявят като истински патриоти, достойни граждани и високи професионалисти в своята област.

Основно и средно образование Вл. Дякович получава в родния си град — в прочутата Болградска гимназия, за която ще напише по-късно ценни проучвания и спомени. Неговото ученичество съвпада с най-бурните и съдбовни периоди от възрожденската ни история — времето на мощен национален подем през 70-те години на миналия век, на Априлското въстание и освобождението на България. Вл. Дякович, макар още юноша, по примера на родителите и поголемите си братя участва в културните и обществени изяви на сънародниците си в Болград, които живеят по това време с пулса и вълненията на целия български народ.

Като разказва за този период от живота си в Болградската гимназия, Вл. Дякович пише: "Всички учители българи не изпускаха удобен случай, за да развият у своите възпитаници националното съзнание и да подигнат патриотичния им дух, било при случаи на подхотен урок, при разговори, в специални беседи или пък при сказките в ученическото дружество... Но имаше един ден в годината, когато култа към националното се изнасяше от учители и ученици извън училищната сграда и се манифестираше между народа. Това бе денят на Св. братя Кирил и Методий, патрони на гимназията. Тоя ден в града Болград и бесарабските села се празнуваше по-тържествено дори от Великден. Когато в България денят Св. Кирил и Методий бе национален и просветен празник, в Бесарабия бе още, тъй да се изразим, и бунтовен: манифестираше се не само националната просвета, но открито се будеше и духа за политическо освобождение..."⁴ Тази патриотична атмосфера води и до масовото участие на ученици-

те в освободителното движение. Във връзка с това Вл. Дякович отбелязва: "Революционното движение в средата на бесарабските българи особено живо се прояви в Болградската гимназия... Учениците революционери също имаха свое свърталище, един вид клуб, гдето тайно се събираха, четяха новините, обсъждаха, решаваха. Това свърталище бе халваджийницата на братята панаягюрци Ангел и Георги Стоянови, която бе съседна на гимназията..."⁵

След завършване на средното си образование, Вл. Дякович постъпва през 1882 г. в Новорусийския университет в Одеса, където следва естествено-историческия отдел на физико-математическия факултет. Макар далеч от България, той следи събитията в нея, а там се премества и семейството му. Когато започва Сръбско-българската война (1885 г.), заедно с други българи-студенти младият патриот напуска учебните занятия и се поставя в услуга на застрашеното си отечество. Висшето си образование Вл. Дякович завършва с получаване на научната степен "кандидат на природните науки", с тема "Выделение жидкой воды растениями", защитена при проф. Л. Ришави⁶.

Завърнал се в България, младият и образован Вл. Дякович се посвещава на учителското поприще: последователно работи в престижни училища в Лом, В. Търново, Пловдив, Шумен, Солун и София, като участва активно и в учителското движение.

През 1908—1911 г. Вл. Дякович е избран за народен представител от Чирпанска околия в листата на Демократическата партия, на чиито идеи, по собствените му думи, симпатизирал още от студентската скамейка. По време на войните е лектор в софийски училища, а през следващото десетилетие е председател на Софийското училищно настоятелство. През следвоенния период е един от инициаторите и ръководителите на Съюза на бесарабските дружества, на чиято кауза служи безкористно и всосотдайно до самата си смърт, настъпила на 31 декември 1929 г.

Ако трябва да се очертаят най-важните направления в дейността на Вл. Дякович, би могло да се каже, че тя протича в три основни направления: 1) учебно-преподавателска и просветна; 2) участие в дейността на обществено-културни организации и институции и в политическия и парламентарен живот и 3) книжовна и публицистична дейност. И в трите сфери на дейност той има определени приноси за културно-националното ни развитие, за защитата на българщината.

В следващите редове ще направим опит да посочим накратко най-съществените черти в личността и разностранната дейност на Вл. Дякович, разгърнала се в трите изброени по-горе направления.

* * *

От средата на 80-те години на XIX в. до края на живота си, т. е. почти четири десетилетия, Вл. Дякович е свързан най-тясно с българското учебно дело

— повече от 25 години е учител и просветен деец в различни селища и служи с рядка преданост на учителското си призвание. Високо образован, добре подготвен професионално, той се изявява като един от най-талантливите и авторитетни педагози и просветни дейци в първите десетилетия на следосвобожденска България. Навсякъде, където е учител, оставя забележима диря в историята на училищното дело в съответното селище.

Веднага след завършване на висшето си образование (1886 г.) той е назначен в едно от престижните тогавашни учебни заведения в България — Ломското петокласно педагогическо училище. В двегодишната си работа там младият учител-естественик проявява инициативност и новаторство, като създава към училището и ботаническа градина. В следващите няколко години Вл. Дякович учителствува в други важни образователни центрове: през 1888—1889 г. във Великотърновската мъжка гимназия, на следната година — в Пловдивската мъжка гимназия, а през 1890—1891 г. на него е поверено ръководството на Окръжната мъжка гимназия в Шумен. По негов почин в това училище са въведени ученически книжки⁷.

Важно място в учителската практика на Вл. Дякович заема пребиваването му като преподавател в прочутата българска мъжка гимназия “Св. св. Кирил и Методий” в Солун — ярко просветно огнище и най-авторитетно учебно заведение за българските младежи в Македония. В Солун той остава няколко учебни години (1891—1894 г.) и тук се задомява за Люба Саздова Ризова⁸. В Солунската мъжка гимназия работели висококвалифицирани учители и младият Вл. Дякович бил един от тези, които свързали името си с някои нововъведения в преподавателската дейност. Едното от тях е устройването на метеорологическа станция към училището, която издавала и свой печатен бюлетин. За дейността ѝ разполагаме с положителната оценка на един от създателите на това ново за България дело — Спас Вацов. В своя бележка, обнародвана през 1895 г. в сп. “Български преглед”, той пише: “Още от началото на априлий 1893 г. при българската мъжка гимназия “Св. св. Кирил и Методий” в Солун съществува една добре наредена метеорологическа станция... Станцията се намира под непосредственото управление на г. В. Дякович, преподавател при гимназията. Срочните наблюдения стават три пъти дневно”⁹. Освен това заедно с колегата си В. Кънчов Вл. Дякович урежда богати кабинети по физика и естествени науки. Както се отбелязва по-късно от негови съвременници, той е сред най-обичаните и уважавани учители в Солун, кабинетите, в чиято уредба взел най-дейно участие, правели силно впечатление на просветените чужденци, които посещавали гимназията¹⁰.

С преместването му през 1895 г. в София започва нов период от учителската и обществената дейност на Вл. Дякович. Той пише рецензии на новоотпечатани учебници по ботаника, в които демонстрира качества на вискателен специалист и опитен педагог-преподавател. В първата от тях разглежда учебника по

ботаника, съставен от А. Тошев, преподавател в Солунската мъжка гимназия. В уводната част на рецензията Вл. Дякович изтъква трудностите при преподаването на ботаника и необходимостта учителят да притежава педагогическо умение, за да събуди интереса на учениците към този предмет. “Който е имал трудната длъжност — пише той — да бъде учител на децата от долните класове, ще да се е убедил с каква мъка и с какво отвращение, придружено с прозяване, учениците изучават хилядите фактове по естествознанието, когато те им се трупат в главите по еднообразен и сух начин; децата тогава не учат, а или се отчайват, като махнат с ръка, или “зубрят”... Изучаването на ботаниката по подобно преподаване или учебник не само не постига целта си, да даде на детето най-общото понятие за растението и чрез разнообразните видове да развие неговите наблюдателни способности, но напротив, като докарва у ученика отвращение към предмета, кара го чрез зубрене да тъпее. Едно от най-главните достойнства на г. Тошевия учебник — продължава Вл. Дякович — което го отличава от другите ботаники, е именно това, че в него е запазено разнообразието, което детската натура обича и което е едно от най-важните условия за усвоението на изучаемото”¹¹.

Съвсем различно е отношението на Вл. Дякович към друг учебник по ботаника за основните училища, съставен от Д. П. Векилов, учител в Старозагорската девическа гимназия. Мнението на рецензента за този учебник е категорично отрицателно. “Ботаниката на г-на Векилова — пише В. Дякович — е един от ония учебници, въвеждането на които в училищата се забранява у някои държави от Министерството на просвещението с циркуляр... с горните думи аз искам да дам своята оценка за г. Д. Векиловата ботаника, като учебник не само негоден, но даже вредителен. Това свое мнение аз доказвам с цитати от книгата, които предавам буквално по съдържание, смисъл и правопис”¹².

Необходимостта от добре написано и научно издържано ръководство по ботаника амбицира Вл. Дякович да се заеме сам с тази нелека задача. През 1898 г. издателство “Хр. Г. Данов” в Пловдив отпечатва в повече от 400 стр. обем неговото помагало, озаглавено “Ръководство по общата ботаника. Анатомия, морфология и физиология”. В предговора Вл. Дякович обосновава необходимостта от това пособие и отново защитава становището си, че “от ученик от средното учебно заведение не може да се иска друго, освен общите познания по известна наука, а по ботаниката това общо се съдържа в анатомията, морфологията и физиологията... Време е вече да се напусне вредното стремление към утрупването на ученическите мозъци с такава грамада от еднообразни сухи описания...” Както се вижда от приведените факти, Вл. Дякович е бил привърженик на едно по-модерно отношение към учебния процес, за такъв начин на преподаване на отделните предмети, който да активизира участието на учащите се, да събужда техния интерес и творчески наклонности.

Със своята преподавателска дейност и книжовни прояви Вл. Дякович си из-

воюва висок авторитет сред българската учителска общественост. Затова не е случайна поканата, която новият министър на народната просвета проф. Ив. Д. Шишманов отправя през 1903 г. към него да поеме ръководството на новосъздадената Втора мъжка гимназия в София¹³. За няколко години, през които Вл. Дякович е директор, гимназията се превръща в едно от най-реномираните образователни средища в столицата. И тук проявява стремеж за нововъведения — създава ботаническа градина, спортно игрище и др. След това той е лектор няколко години в софийски училища, а по-късно е избран и за председател на Софийското училищно настоятелство. Междувременно е назначен за учител в Първа мъжка гимназия, като е командирован на работа и в Народната библиотека¹⁴.

Прочее, може с основание да се твърди, че Вл. Дякович е един от десетките високо образовани учители-професионалисти, работили дълги години за напредъка на българската национална просвета и образователно дело. Закърмен с демократичния възрожденски дух и проникнат от искрено родолюбие, той отдава на учителското поприще по-голямата част от своя живот. Затова и "Учителски вестник" ще пише по повод на неговата кончина: "Изпълнителен, високателен и строг; роб на труда, господар на волята; човек с дълбоко проникване в закономерното в природата и с изтънчен вкус към нейните красоти, с висока умствена и нравствена култура, с широк поглед върху проявите на живота и рядка отзивчивост към всичко, що трогва сърцето, що буди съчувствието, що търси състраданието; извор на инициативи, огнище на ентузиазъм, кондензатор на енергия — това бе Владимир Дякович..."¹⁵

* * *

Израстнал в семейна среда, дала много участници в обществения живот на бесарабските българи и в общонационалните освободителни борби, естествено е и включването на Вл. Дякович в обществения живот от ранна младост.

Още по време на студентството си Вл. Дякович се поставя в услуга на българското отечество, като от тези години е привърженик на Петко Каравелов и на основаната от него Демократическа партия. Той е съученик и близък приятел и на наследилния го лидер на Демократическата партия — известния държавник и общественик Александър Малинов, който също произхождал от бесарабските българи. Дълги години и до самата си смърт Вл. Дякович е член на Върховния съвет на Демократическата партия¹⁶.

През 1908 г. Вл. Дякович е избран за народен представител от Чирпанска околия в XIV ОНС, в което е член на комисията по народна просвета¹⁷. "Като народен представител — се казва в по-късна преценка за дейността му в парламента — той прояви знания и широк поглед и една удивителна работоспособност"¹⁸.

Дейността на Вл. Дякович в Народното събрание е свързана най-вече с работата му в специалната парламентарна комисия, избрана в началото на 1910 г. със задача да проучи държавното устройство и щатове в миналото, развитието им и днешната им организация или т. нар. комисия по чиновническите щатове. За неин председател бил определен д-р П. Ораховац, а за секретар-редактор — Вл. Дякович. Комисията имала трудната задача да отговори на "всички ония питания, които групирани образуват големият тъй наречен "ч и н о в - я и ш к и в ъ п р о с", с оглед към интересите на държавата и към ония на нейните служители"¹⁹.

Значителната част от работата по организацията, написването и редактирането на огромния фактологичен материал, събран от комисията и намерил израз в отпечатаните два тома от около 1200 стр. голям формат, паднала преди всичко върху плещите на Вл. Дякович. Това е признато и в официалния предговор към издадените два тома с доклади на комисията — освен проучването на въпросите, свързани с Министерството на народното просвещение, комисията възложила на Вл. Дякович допълнително "да напише очерк за миналото по въпросите на щата и положението на чиновниците", а това всъщност обема материала за целия първи том от докладите на комисията. Тази "огромна" по думите на министър-председателя Ал. Малинов работа трябвало да бъде извършена всъщност за една година. Можем да си представим напрежението, с което Вл. Дякович е работил. Негови приятели и близки сочат, че този изнурителен труд се отразява твърде зле върху здравословното му състояние — "това пресилване покрусява здравето му: през 1910 г. той заболява и не се вижда здрав дори до края на живота си..."²⁰

Тази интензивна изследователска и редакторска работа на Вл. Дякович намира възплъщение в първия том от докладите на комисията, който обема 493 отпечатани стр. голям формат, а на неговото перо принадлежат и други над 200 стр. от втория том (с. 124—356), отнасящи се до въпросите на учебното дело и културното развитие. Тези пространни изложения са придружени с множество таблици, диаграми и др. Може с основание да се твърди, че първият том, съставен изцяло от Вл. Дякович, е задълбочено проучване на структурата на държавния апарат през първите три десетилетия от съществуването на новата българска държава. Тук той разкрива и възгледите си за ролята, която познаването на миналото може да има за правилното развитие на обществото. "Ако всеки може да извлече поука от това минало на България — пише той в предговора към първия том — защо ние... да не я подирим за своята цел? Аз вярвам, че там и в първите години на нашия самостоен живот ние можем да найдем високи примери за назидание — ако не в друго, то поне в самоотвержението и безкористно служене на идеята да се създаде независима България"²¹.

Ценни са също така и материалите, подготвени от Вл. Дякович за втория

том от доклада на комисията. Това всъщност е една история на българското учебно дело и на други културни институции в страната, придружена с обосновани предложения за тяхното бъдещо развитие, както и предложения за създаване на нови институции. Така напр. в частта за държавния архив, какъвто все още не бил създаден в България, Вл. Дякович отбелязва: "Днес няма културна държава, която да не се е загрижила за уредбата на своите обществени, национални и специално държавни архиви. Това е понятно, като се има предвид: значението на запазените документи за политическата и културната история на народите, научният интерес, що те представляват в историческо, етнографическо, географическо, езиковно, стопанствено, финансово и пр. отношение; значението им за ориентиране при евентуалната нужда от справки и пр. и пр."²²

Така Вл. Дякович се явява един от първите български дейци, който компетентно и пред такава авторитетна институция като Народното събрание поставя въпроса за създаването на държавен архив в България. Тази негова инициатива намира висока оценка и от по-късните изследователи на културно-историческото ни и документално наследство. "Проектът на В. Дякович — пише Н. Савов — може да се смята като първа стъпка към изграждане на Български държавен архив. Добре аргументираното предложение остава единственото в миналото мотивирано искане, подготвяно за внасяне в Народното събрание. То не било осъществено, тъй като попречили избухналите наскоро войни"²³.

Извършената от Вл. Дякович работа в комисията по шатовете наистина респектира с огромния си обем и кратките срокове на нейното изпълнение.

След Първата световна война обществените прояви на Вл. Дякович се съсредоточават най-вече в Съюза на бесарабските дружества, създаден главно по негова инициатива в края на 1918 г., когато се актуализира въпросът за бъдещата съдба на бесарабските българи. Още през лятото на 1918 г. той подготвя Мемоар до представителите на великите сили, подписан от видни дейци на българската общност от Бесарабия, в който се настоява да се гарантират правата и свободите на тамошните българи и се иска културно-просветна и административна автономия на "Българска Бесарабия", ако е невъзможно тя да съставлява неразделна част от България. Съюзът на бесарабските българи си поставя за цел да поддържа просветно-културно и църковно единство на бесарабските българи с "целокупния български народ", да защитава техните права, да ги подпомага всячески, където и да се намират те²⁴.

Правдива е, струва ми се, характеристиката, която проф. К. Иванов, поел председателството на Съюза на бесарабските българи след смъртта на Вл. Дякович, дава за неговата личност, за душевните му терзания и болки през трудните години след Първата световна война. "Като горещ патриот — пише той — Вл. Дякович болезнено преживяваше трагичния край, който завърши всичките усилия и жертви, положени от българския народ за постигане своите толкова оправдани пред Бога и хората национални идеали. Наместо национално обеди-

нение — насилствено разпокъсване на българското племе; вместо народно благосъстояние — сиромашия, бедност, оскъдица, финансови тежести, репарации. И косто най-вече плашеше Вл. Дяковича — упадък на народния дух и на обществения морал, партийни разцепления, дребнавости, взаимни подозрения, обвинения, недоверия, загуба на самоуважение. Но покойният не беше от онези, които се поддаваха на упадъчни настроения. В него бе заложен силен борчески дух. Трябва да се противодействува с всички сили на упадъка! А за това е необходимо най-напред обединение на всичките здрави обществени сили..."²⁵

Заслужава да се отбележи още един момент от дейността на Вл. Дякович. Малко преди смъртта си, на четвъртия конгрес на Съюза на бесарабските българи, на който е единодушно избран отново за негов председател, той прави предложение и конгресът решава да се избере комисия, която да започне и "събиране на материали и документи, отнасящи се към миналото на бесарабските българи". В позива, издаден по този повод, се отправя апел към бесарабските българи. "Всичко, на що те са били свидетели, представлява интерес: основаване на училища, църкви, читалища, народни празници и увеселения, обществени и семейни прави и бит, народностни стремежи, надежди и копнежи, участие в революционни борби, съдействие на борците на българската свобода, взаимоотношения между румъни, респ. руси и българи, между румънска-та, респ. руската власт и българското население, отделни характерни епизоди, стопанска дейност и търговия — всичко това и друго представлява интерес..."²⁶

Вл. Дякович отдава много енергия и полага грижи за обединяване на усилията на обществените организации, защитаващи интересите на българите, останали под чужда власт, като особено отблизо следи освободителното движение на българите от Македония и Добруджа. Той е сред авторите на Позив към българския народ и пръв го подписва от името на бесарабските българи (началото на юни 1923 г.). Позивът е издаден от името на организациите на българите, намиращи се извън пределите на страната. В него между другото се казва: "В съдбоносните дни, що преживява прикованото на Голгота, измаменото, охулено, оклеветено и ограбено българско племе, обединените поробени и прокудени негови чеда из Македония, Тракия, Добруджа, Нишавско, Цариградско-Трънско и Българска Бесарабия, отправят към Тебе, мъченишки български народе, последния свой позив... Българското племе не трябва да загине, българинът трябва да бъде свободен и равноправен, където и да е той..."²⁷

Събитията от 9 юни 1923 г. осуетяват замисленото общо събрание за потясно обединяване на организациите на българите, живеещи извън пределите на държавата ни. Но през следващите години Вл. Дякович е отново сред обществениците, които обосновават идеята и подготвят учредяването на Всебългарския съюз "Отец Пансий" — избран е за подпредседател и за председател на организационно-административния отдел, отговарящ за уредбата на съюза и пропаганда на съюзните идеи вътре и вън от страната²⁸. За ролята му в изграж-

дането и дейността на Всебългарския съюз "Отец Паисий" през първите години от съществуването му показателна е оценката, дадена в органа на Съюза сл. "Отец Паисий" по повод кончината на Вл. Дякович: "Когато през есента на 1927 г. се зароди мисълта за учредяване Всебългарския съюз "Отец Паисий", Вл. Дякович бе между първите призвани, които очертаха идейния образ на новата организация и насоките на бъдещото ѝ развитие"²⁹. Близка до тази е и оценката, дадена от в. "Знаме", който подчертава, че Вл. Дякович "беше не само един от главните основатели на Всебългарския съюз "Отец Паисий", но и негов идеолог"³⁰.

Вл. Дякович дава определен принос в дейността на Класния учителски съюз (учреден през 1902 г.). Той е първият редактор на неговия орган — "Учителски вестник" — в който ратува за подходящо законодателство за учебното дело и защитава интересите на учителското съсловие. Активна и разнообразна е дейността му и в Българското природоизпитателно дружество (основано през 1896 г.). Няколко години е секретар на дружеството и участва най-дейно в неговия организационен и научен живот: напр. на 14 август 1898 г. изнася отчетния доклад пред Общото събрание, а на 18 октомври с. г. докладва за измененията на дружествените правилници; дълго време води протоколите от заседанията на ръководството и т. н. Но трайното в дейността му в това дружество намира израз главно в обстоятелството, че Вл. Дякович е организатор и редактор на неговите две основни издания — "Годишник..." и "Трудове...", в които са обнародвани много статии и материали, както по специална природонаучна тематика, така и по някои по-общи въпроси. Вл. Дякович изпълнява известно време и длъжността библиотекар³¹.

Изобщо във всички обществени организации, в които е участвувал, Вл. Дякович е проявил великолепни качества на обществен деец, ставайки изразител на съществени и напредничави идеи и тенденции, на стремежи и тежнени с общобългарски характер и значения. В неговата личност намират въплъщение демократичните и високоетични ценности на възрожденската епоха и на родолюбивата му семейна среда. "Колкото и бодливи трънете, с които бе усеян жизненият път на труженика Дякович — пише Ст. Каблешков — те не отклониха вниманието му от големите обществени и национални въпроси, не помрачиха съзнанието му за дълг към потиснатите и обезправените, не убиха независимия му борчески дух..."³²

* * *

Една от най-важните страни в дейността на Вл. Дякович е книжовното му творчество, което е тясно свързано с неговата просветно-учителска и обществена дейност. Както видяхме, още като млад учител той се изявява на книжовното поле в престижни периодични издания и като автор на солидно

учебно пособие по ботаника. Добрата му професионална подготовка по естествените науки му отрежда дълготрайно място на редактор на научни и популярни издания на Българското природоизпитателно дружество. Но и в тези специализирани издания се чувствуват предпочитанията на Вл. Дякович към историко-обществени проблеми, към биографичния очерк. Така напр. в т. IV—V на Годишника на природоизпитателното дружество, той публикува обширна биографска скица-некролог за проф. Стефан Георгиев (1859—1900 г.), родом от Болград, пръв преподавател по ботаника, орография и хидрография във Висшето училище в София, а също некролози за инж. Димитър Петров (1869—1900 г.), един от първите български специалисти по ж. п. линии, и за асистента-ботаник Сава Казанджиев (1877—1901 г.)³³.

Трябва да се отбележи и голямата статия на Вл. Дякович, посветена на живота и делото на трагично загиналия учен, общественик и просветен деец Васил Кънчов (1860—1902 г.). Статията е обнародвана в "Трудове на Българското природоизпитателно дружество" — на което покойният бил активен сътрудник — и е сред първите биографии на В. Кънчов. Да припомним, че по време на учителстването си в Солун В. Дякович е колега на В. Кънчов и заедно уреждат някои от учебните кабинети в мъжката гимназия. Духовно родство обличава двамата образовани просветни дейци, които си приличат по всеотдайността, с която посвещават силите си — единият на изучаване на Македония, а другият — за популяризиране миналото и съвременното състояние на бесарабските българи и за защита на тяхната кауза.

Както в статията си за В. Кънчов, така и в другите си публикации В. Дякович демонстрира качества на автор, който успява да заинтригува читателя и умее да пише вълнуващо. Ето как започва напр. тази своя статия: "На 24 януарий 1902 г. на часа 3 1/2 сл. пладне загина трагично в София един от най-преданите синове на убогата наша татковина — Васил Иванов Кънчов, застрелян от клето едно чадо на Македония — страната, в служене на която Кънчов посвети живота си, пожертвува здраве и спокойствие, ума и сърцето си". По-нататък Вл. Дякович разказва за семейната среда и ученическите години на В. Кънчов, като изтъква особено ролята на учителя му Ив. П. Славейков. Той събира много сведения от близки и другари на Кънчов и допринася за натрупване на ценно градиво за биографията на заслужилия общественик и просветен деец; стреми се да обгърне многостранно неговата личност и дело, да даде преценка за обществено-историческата му стойност. "Като учител и директор — пише Вл. Дякович — Кънчов се ръководеше в своята деятелност от идеята не да се подготвят слушатели за висшите учебни заведения, а ратници за пробуждането на българското население в Македония... Той искаше да се дават на учениците солидни, но общи познания на науките и особено залагаше за доброто изучаване на отечествената история и география... Извънучилищната обществена дея-

телност на учителя Кънчов, която има за резултат откриването на маса училища, основаването на читалища, съзиждането на черкви, пробуждането на цели села и пр., може да послужи за пример на младите наши учители... Кънчовите трудове по географията и етнографията на Македония са ценни материали... С тоя си труд, скъп принос пред отечествения олтар, Кънчов се издигна високо пред учения свят...³⁴ Затова с горест и вълнение Вл. Дякович ще завърши статията си с думите: "Над гроба на трагично загиналия сирак Кънчов майчиния ридания не се чува; тях замени дълбоката скръб на майка България..." Написана с благородно пристрастие, статията на Вл. Дякович е една от първите сериозни биографии за В. Кънчов и остава като жив паметник за безвреме погиналия плодовит книжовник и общественик-родолюбец.

През първия период от книжовната дейност на Вл. Дякович съществено място заема редактирането и сътрудничеството му в органа на Класния учителски съюз — "Учителски вестник" (през първата годишнина от издаването му). Той ратува за подходящо законодателство, което да съдействува за стабилното развитие на българското образователно дело. "У нас — пише той под псевдонима В. Шуменов — нестабилността на законите е дотолкова развита хроническа болест, че никому никакво впечатление не прави тяхното нарушаване с всевъзможните правилници, циркулярни и пр. Ето защо борбата за запазване законните права и интереси е борба, която трябва да проникне в съзнанието на всеки гражданин, за да можем и ние един ден да се видим със закони, с почит и уважение към тях..."³⁵

Пак в същия първи брой на вестника е поместен рефератът на Вл. Дякович, изнесен пред Софийското дружество на учителите от средните училища, поевтен на проекта на "Закон за основното и средното образование". Пледира се една комисия от "вещи лица" да проучи всички условия, "които засягат училищния въпрос и е необходимо да се знаят за правилното негово разрешение... за да се пристъпи към една действителна реформа". Вл. Дякович защитава и тезата за достойно заплащане на учителския труд и за увеличаване на бюджета на народното просвещение. На него несъмнено принадлежи и обнародваният все в този брой некролог за П. Каравелов. "Каравелов — четем в него — живя и почина тъй както живеят и умират великите учители на народите, като остави в сърцата и паметта на грядущото поколение неизгладими спомени за светлия свой образ. Новобългарската история за първото четвъртстолетие надали ще има по-светла страница от оная, която ще бъде посветена на Петко Каравелов!"

През последното десетилетие от живота си Вл. Дякович насочва публицистичните си материали главно към ония проблеми, които запълват вниманието му като общественик — положението и защита на интересите на бесарабските българи и изобщо на всички сънародници, оказали се след трагичния завършек

на Първата световна война извън пределите на българската държава, убеден, че тяхната кауза е кауза на целокупния български народ.

Характерна в това отношение е обстоятелствата му статия, озаглавена "Бесарабските българи", поместена в новооснованото списание "Мир чрез съюзване"³⁶. В началото на статията четем: "Великите принципи за самоопределението на народите, понесени по цял свят от духа на новото време... тия принципи изнесоха и наложиха сред нашето обществено мнение едно по-съвременно и по-широко схващане на българския национален въпрос. Чува се гласове, нададоха се викове на компактни български маси из близки и далечни страни — от Сърбия, Австрия и Румъния, от Русия и Америка, които заявиха: "И ние сме българи, от същото потекло, със същата история на радости и патила, със същата религия и книжнина; и ние говорим същия прадедовски език и живеем с традициите, обичаите и стремежите на своя народ; и ние, гдето и да живяхме и живеем, сме вземали и вземаме живо участие в борбите на народа ни за свобода и независимост, за културно и политическо единение. Затова и ние искаме да използваме богатата, шо новото време носи на народите!"

По-нататък авторът обосновава необходимостта от нова, по-динамична политика на българската държава по националния въпрос. "Викът на българската емиграция за свободно развитие — пише той — налага една нова ориентировка на българската политика по националния въпрос: гдето географическите условия позволяват — политическо, а гдето не — свободно самоуправление и културно единение с целокупния български народ. И наистина, ако в миналото правдата бе в силата и ако малка България, загрижена за съдбата на своите чада под турско иго, не смееше да издигне глас за защита националната самобитност на българите под властта на сърби, гърци, власи, унгарци и руси — днес, когато се възвестява от великите нации, че силата е в правдата, би било велико престъпление пред историята на българското племе, ако българският народ, в лицето на своята държава, не се застъпи открито и решително за бъдещата съдба на ония многохилядни компактни български маси, които днес населяват Бесарабия, Херсонската и Таврическата губернии в Русия, както и Банат в Унгария... Да, велико престъпление ще бъде, ако българските държавници не се застъпят за исканията на бесарабските българи, които днес населяват Онгъла... на брой повече от 1/4 милион, една компактна чисто българска маса в 2 града и 68 села..."

Пак през същата тревожна 1919 г. на поканата да сътрудничи на новопоявилото се списание "Украинско-български преглед", В. Дякович отвърща с писмо, в което изразява тревогата си за съдбата на сънародниците си, останали под чужда власт, а за себе си заявява: "Аз съм роден в Българска Бесарабия, израснал, откърмен и възпитан в Русия, в пределите на сегашна Украйна, син съм на българин-емигрант, който е прекарал живота си в революционните бор-

би на българския народ за освобождението от турското иго...”³⁷

Тези позиции Вл. Дякович отстоява и при други обществени прояви и в сътрудничеството на вестници и списания, които имали присърце проблемите на българската диаспора, какъвто е напр. в „Добруджа”. Още в първия брой на вестника, под псевдонима „Вултур” той публикува статията си „Изстребване на интелигенцията на бесарабските българи”³⁸. В същия вестник помества и други статии, като напр. „Закриване на българската гимназия в Добрич”³⁹, в която настоява да се спре румънизиранието на българските училища в Добруджа. В този вестник той публикува и свои стихове.

С появата на сп. „Отец Паисий” Вл. Дякович използва възможността и чрез тази печатна трибуна да популяризира проблемите на бесарабските българи. Публикува няколко статии, посветени на преселването и настаняването на българите в Бесарабия, на числеността и на селищата им, на просветния и културния им живот и по-специално на Болградската гимназия. На списанието той предлага и някои свои преводи⁴⁰.

Сред публикациите от последните години от живота на Вл. Дякович не трябва да се отнесе без внимание и статията му „Семейството Иван и Евдокия Дякович”, обнародвана в юбилейния сборник, посветен на неговия брат Борис Дякович. Статията съдържа богат фактологичен материал и интересни животописни данни за рода, който дава много дейци на националноосвободителното движение и участници в обществения и културен живот на свободна България. Вл. Дякович обрисова умело и с любов както външния, физически образ на своите родители, така и техния богат душевен мир. Пред читателя оживяват колоритните представители на Дяковия и Узуновия род. Особено затрогващо описва личностните качества на своята майка — Евдокия (Донка) Ал. Узунова — нейния предприемчив дух, усета ѝ за ред и чистота, трудолюбието и любовта ѝ към учението и т. н. Тя била също така голяма песнопойка, отличавала се с набожност и добродетелност, с пестеливост и кулинарно майсторство. Наред с това участвала активно в местното женско благотворително дружество и изобщо била, по думите на признателния ѝ син — „майка светица”.

Може с основание да се твърди, че статията на Вл. Дякович за рода и бащиното му семейство, която по същество е ценно родооведско изследване, е и истински апотеоз на българското възрожденско семейство, на неговите добродетели и преди всичко възхвалява на майката и на нейната роля за отглеждането и възпитанието на достойни българи и добри граждани на отечеството си.

Но Вл. Дякович оставя име като книжовник преди всичко с двете си книги, посветени на основната тема на неговото публицистично творчество — бесарабските българи, книги, които се превръщат в настолни пособия за всеки, който се интересува от тази проблематика. Първата от тях е големият му труд „Българска Бесарабия. Историко-етнографски очерк със спомени за генерала

Иван Колев от съучениците му по гимназия, съотечественици: Вл. Дякович, Д. И. Николаев, П. Бачурски и д-р К. Бачурски”, издадена в София през 1918 г. в обем от 252 стр.

Целта на този свой най-значителен книжовен труд Вл. Дякович вижда в това „да хвърли повече светлина по въпроса за басарабските българи, като даде материал за миналото и сегашно тяхно положение”. Излязла от печат в една от най-трагичните години за българите — катастрофалният завършек на Първата световна война и крушението на идеала за национално обединение, въпреки покрусата, която изживява народът, книгата става изразител и на надеждата, че има изход за спасяването на нацията и отечеството. Него авторът вижда в народното единение. „Дано сенките на загиналите герои, дано спомените за тях — пише той — подигнат духа у малодушните и вдъхновят народните ни водачи към единение и мир в страната — единственото условие за спасение на Отецеството. Няма по-поучителни уроци от извлечените из преживяното, от историята на своето собствено минало”⁴¹.

В началото на книгата си Вл. Дякович прави доста обстоен преглед на историческото минало на Онгъла (Южна Бесарабия), на заселването му с български преселници и преобразуването на буджакската степ от тях в плодородна земя с многобройни заселища. Съществена част на труда обхваща и описанието на бита, нравите, обичаите, на духовния мир на българските преселници. В заключителните си думи към този дял от труда си авторът изтъква: „Компактността на българското население, неговият език, вяра, бит и нрави, обичаи, песни, тежнения към рода и пр. — всичко това изнася въпроса за съдбата на Българска Бесарабия като важен национален въпрос, който трябва, при издигнатия лозунг за самоопределяне и обединение на народите, да бъде наложен за решение; игнорирането му ще бъде голямо престъпление пред интересите на българската нация и пред нейната история”⁴².

Следващите страници от книгата са посветени на детството и ученическите години на прославения по-късно военачалник ген. Ив. Колев, като всъщност авторът разказва за живота на бесарабските българи в последното десетилетие преди Освобождението. Докато първите части от книгата имат предимно компилативен характер, като е използвана главно основната дотогавашна литература по засегнатите въпроси, то тази втора част предава главно непосредствения спомени и други сведения на съвременници, които представляват ценен източник за историята на прочутата Болградска българска гимназия, чиито възпитаници са и ген. Ив. Колев и Вл. Дякович.

С интерес и вълнение се четат редовете, в които авторът проследява националния подем, обхванал бесарабските българи и особено възпитаниците на Болградската гимназия в паметните дни на 1876 г. Ето каква била атмосферата, царяща в пансиона към гимназията през онези години: „Задружният живот в

пансиона и близкото другарско общение на учениците от Басарабия с ония от различните краища на Добруджа, Мизия, Тракия и Македония бяха от най-силните фактори за подигане патриотическия дух и за закрепване националното съзнание между басарабчетата, ученици в гимназията... всяко българче отсам Дунав, като далеч от родното място и отделено от родители, братя, сестри и роднини, тъжеше, та в разказите си рисуваше своето село или град с най-светлите и приятни бои, с най-добрите си спомени. В резултат от тия разкази за хубостите и богатствата на различните краища от поробеното отечество в душите ни залягаха дълбоки и неизгладими представи, които ни чертаеха пейзажите на най-красивата и най-богатата страна на света... Впечатлителната детска натура лакомо поглъщаше всички тия увлекателни разкази, асимилираше ги и преработваше във фантастични представи; чувствата бликваха, духът растеше, фантазията се окриляше и за нас ставаха още по-понятни песните, що ни пеяха нашите баби и майки за патилата на народа ни от спахии, яничари и кърджалии; пред нас живи се изправяха героите в юнашките песни, борците за народната свобода; в нашето съзнание се раждаха, растяха и запечатваха в най-ярки бои картините от светлото и мрачно минало и настоящо на нашия народ, възбуждани от разказите на нашите учители по българска история, на другари, на деди и бащи. И предаността към родното, любовта към отечественото, култа към поробена България растяха и крепнеха във впечатлителните и мъжествените натура... И нам става разбрано, как една сутрин гимназията осъмна с половината свои ученици, а другата половина забягна, за да влезе кой в четата на Хр. Ботьова, кой в ония, що заминаха в Сърбия, кой в опълчението”⁴³.

Както и в други свои публикации, така с тази своя книга Вл. Дякович допринася за по-пълното осветляване на историята на Болградската гимназия, играла забележителна роля в българското културно-национално възраждане. Той не загубва вяра в нейната голяма просветна и патриотична мисия и в трудната 1918 г., като пише: “Ето вече 60 години откак Болградската българска гимназия, оцеляла всред бурите на миналото като единствена разсадница на по-високо образование между отвъддунавските българи, се готви, окрилена от духа на времето, да застане бодра и засилена в ролята си на национално просветно огнище, каквато тъй бляскаво изигра през годините на нашето възраждане и борбите ни за политическо освобождение”⁴⁴.

Вторият и може би още по-популярен сред обществеността труд на Вл. Дякович по същата тема е издадената през 1930 г., т. е. малко след смъртта му, книжка “Българите в Бесарабия. Кратък исторически очерк с пет приложения”. Първата нейна част представлява кратък очерк за заселването и живота на българите в Южна Бесарабия. Основно място в този преглед заема изложението за възникването и развитието на Централното училище в Болград, първата българска гимназия през Възраждането. Авторът разглежда и други културни и

стопански прояви на тамошните българи — изграждане на църква, театрална дейност, създаване на банка, на граждански клуб, участие в национално-революционното движение, борбите на преселниците за запазване на привилегиите си, на културно-административната си и църковна независимост, на земеделската си собственост и т. н. По-нататък се проследява живота на бесарабските българи през периода 1878—1918 г., когато фактически се унищожава българският характер на Болградската гимназия и на българското учебно дело и започва тяхната русификация, а по-късно и румънизацията им.

Втората част от книгата съдържа приложения: преводи на документи — постановления, хрисовули и пр. на княз Н. Конаки-Богориди, на княз Ал. Йон Куза и др., отнасящи се до правата на българските колонисти; за учредяването на Централното училище в Болград и др. Интерес представлява и списъкът, паден в края на книгата, на бесарабски българи, взели дейно участие след освобождението на България в държавния, обществен и културния живот на страната. Списъкът съдържа над 220 имена с кратки биографични справки. Той е красноречиво свидетелство за ролята на бесарабските българи в строителството на новоосвободената българска държава, особено в сферата на политическия живот, във военното, образователното и съдебното дело, в науката и т. н.

Направеният кратък обзор на книжовно-публицистичната дейност на Вл. Дякович дава основание да се твърди, че сред своите съвременници той е направил най-много за популяризиране и защита на каузата на бесарабските българи, а неговата личност и дело са едни от символите на тази кауза.

* * *

Роден и отрасъл в родолюбива семейна среда, живял с болките и стремленията на сънародниците си, ратувал неуморно за националната кауза, за повече просвета и книжнина, участвувал дейно в обществен и културен живот, Вл. Дякович носи в себе си свободолюбивите и демократични идеали на възрожденската епоха, копнежа на милиони българи за национално обединение и напредък на отечеството си.

Привършвайки, ще си позволим вместо заключение да приведем част от преценките за Вл. Дякович, направени от негови съвременници. Неговото дело трябва да се помни, защото както митрополит Стефан отбелязал в словото си при погребението на Вл. Дякович, малко преди кончината си той направил пред него своята обществена изповед и завещание — “да не оставя да заглъхнат след неговата смърт всички ония обществени културно-просветни мероприятия, за чието развитие и преуспяване покойният бе дал всичко и за които бе забравил себе си и семейството си”⁴⁵.

Ето извадки от три оценки, отпечатани в началото на 1930 г., по повод смъртта на Вл. Дякович:

В. "Знаме": "Надарен с жив темперамент, с воля, с неизчерпаема енергия, с инициативи, владеещ обширни и здрави познания не само по естествените науки, покойният се отличава и с големи организаторски способности... Пламенно беше родолюбното му и трогателна предаността му към идеалите на българския народ. Никой българин по-осезателно от него не е преживял националните погроми; но и никой повече от него не е запазил такава непоколебима вяра в осъществяването на тия светли народни идеали"⁴⁶.

Сп. "Отец Паисий": "Слаб телесно, изтощен от многогодишен недъг, той въпреки това работи неуморно и предано до последния ден на живота си... През целия си живот и във всяко дело — служебно или обществено — той бе строг и взискателен към другите, но това му приличаше и му се прощаваше, защото беше още по-строг и безмилостен към самия себе си. Повече от четиридесет години той безжалостно пръска и пилее своите сили, своите големи способности и неукротимата си енергия за обществена полза, всякога без страх, през лични страдания и жертви, винаги без помисъл за лична облага и корист. Той умря беден, но оставя едно скъпо наследство: неопетнено име и почиттелен спомен у легион свои съратници и ученици"⁴⁷.

"Учителски вестник": "Съдбата на Владимир Дякович е съдба на скромния до болезненост, чувствителния до скрупулност, честния до самозабравяне, безкористния български учител и общественик, чийто крилат идеализъм и кристална съвест познават само дълг, дълг и дълг. Дълг обществен и безвъзмезден, дълг от първата стъпка на учителя в училището до последната лопата пръст, хвърлена върху тленните останки на общественика в гроба"⁴⁸.

Към тези искрени и прочувствени слова едва ли е необходимо да се добавя нещо повече, защото и към Владимир Дякович с пълно основание могат да се отнесат думите на Шилер: "Който е направил достатъчно за своето време, той е живял за всички времена".

БЕЛЕЖКИ

¹ Дякович, Вл. Семейството Иван и Евдокия Дякович. — В: Сборник Борис Дякович, С., 1927, с. 79.

² Дякович, Б. Детски спомен за първоначалните влашки училища в Болград през 70-те години. Отец Паисий, т. V, 1932, № 4, с. 56.

³ Дякович, Вл. Семейството Иван и Евдокия..., с. 83.

⁴ Дякович, Вл. Българска Басарабия. Историко-етнографски очерк със спомени за генерала Иван Колев... С., 1918, 188—189.

⁵ Пак там, 173—174.

⁶ Дякович, Вл. Семейството Иван и Евдокия..., с. 99.

⁷ Пак там. Вж. и Каблешков, Ст. Владимир Ив. Дякович. — Учителски вестник, бр. 16—17 от 15 ян. 1930 г.

⁸ Пак там.

⁹ Вацов, С. Метсорологически бележки за Солун. — Български преглед, I, 1894, бр. 11—12, 370—372.

¹⁰ Знаме, г. V, бр. 1 от 2 ян. 1930 г.

¹¹ Дякович, В. Учебник по ботаниката за горний курс... — Български преглед, г. II, 1895, бр. 4—5, 193—194.

¹² Дякович, Вл. Ботаника за основните училища... — Български преглед, г. II, 1895, бр. 2, с. 115.

¹³ Каблешков, Ст. Цит. съч., pass.

¹⁴ Пак там. "Би трябвало — пише Ст. Каблешков — човек да види Дяковича заробен по цели дни между обречени на ауто-да-фе купища вестници и книги, потънали в прах на библиотечните тавани, за да добие представа за този роб на труда и господар на волята. И колко нещипи вестници и книги, колко скъпи библиотечни материали спася той от бакалските везни и бйтпазарските вехтари! Между спасените бе и голямата библиографска рядкост "Абагар".

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Знаме, г. V, бр. 1 от 2 ян. 1930 г.

¹⁷ Дневници на XIV ОНС, с. 3520, 3528.

¹⁸ Знаме, г. V, бр. 1 от 2 ян. 1930 г.

¹⁹ Доклад до XIV ОНС от парламентарната комисия за изработване щатове за чиновниците. Т. I. Материали. Очерк на миналото. С., 1911, с. IV, 2.

²⁰ Отец Паисий, г. III, 1930, бр. 1, с. 20.

²¹ Доклад до XIV ОНС... Т. I, с. 5.

²² Пак там, т. II, С., 1911, с. 271.

²³ Саваов, Н. Към историята на българската архивистика. С., 1990, с. 102.

²⁴ Повече за този съюз вж. у Тодоров, П. Основаване и начална дейност на Софийското дружество "Бесарабски българи" (1918—1919 г.). — В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том първи, Велико Търново, 1992, 141—159; Същият, Международна дейност на Съюза на бесарабските българи (1918—1934). — В: Българите в Северното Причерноморие... Том втори, Велико Търново, 1993, 217—229.

²⁵ Иванов, К. Владимир Дякович — като бесарабски българин. Отец Паисий, г. III, 1930, бр. 3 и 4, с. 55.

²⁶ Пак там, бр. 23 и 24, с. 364.

²⁷ Добруджа, г. I, бр. 2 от 10 юни 1923 г.

²⁸ Отец Паисий, г. I, 1928, бр. 2. Позн...

²⁹ Пак там, г. III, 1930, бр. 1, с. 20.

³⁰ Знаме, г. V, бр. 1 от 2 ян. 1930 г.

³¹ Годишник на Българското природоизпитателно дружество. Т. III, С., 1900, с. 3, 5—6, 8—9 и др.; Т. IV и V, 1902, С. 1904, с. 14—16, 25 и др. На 22 ноем. 1921 г. той реферира пред д-вото законопроект за основното и средното образование и неговото мнение се възприема почти от всички участници в разискванията. Пак там, 115—121.

³² Учителски вестник, бр. 16—17 от 15 ян. 1930 г.

³³ Годишник на Българското природоизпитателно дружество. Т. IV и V, 1902.

³⁴ Трудове на Българското природоизпитателно дружество, кн. II, 1—31.

³⁵ Учителски вестник, г. I, бр. 1—2 от 31 ян. 1903 г.

³⁶ Мир чрез съюзяване, г. I, 1919, № 4, 278—292.

³⁷ Украинско-български преглед, г. I, 1919, бр. 4, 33—34.

³⁸ Добруджа, г. I, бр. 1 от 3 юни 1923 г.

³⁹ Пак там, бр. 8 от 19 авг. 1923 г.

⁴⁰ Отец Паисий, г. I, 1928, бр. 10, 178—180; г. II, 1929, бр. 4, 63—65; бр. 10, 165—168; бр. 12, 260—266; бр. 23 и 24, 375—380.

⁴¹ Д я к о в и ч, Вл. Българска Басарабия..., с. 1, 12.

⁴² Пак там, с. 143.

⁴³ Пак там, с. 193.

⁴⁴ Пак там, с. 204.

⁴⁵ Знаме, г. V, бр. 1 от 2 ян. 1930 г.

⁴⁶ Пак там.

⁴⁷ Отец Паисий, г. III, 1930, бр. 1, с. 20.

⁴⁸ К а б л е ш к о в, Ст. Цит. съч., pass.